

В. Ключкович,

аспірант

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ СУДДІВ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВОГО ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Зважаючи на динаміку проведення в Україні судової реформи, ключовою ланкою якої є підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади, теоретико-правовий аналіз деформації професійної правосвідомості судді під різними кутами зору з одночасним дослідженням взаємопов'язаних об'єктивно-суб'єктивних чинників виявляється сьогодні вкрай корисним і важливим завданням. Особливо це актуально для науки теорії права, адже у загальнотеоретичному розумінні деформація професійної правосвідомості судді віддзеркалює сутність психологічного, соціологічного та юридичного осмислення змісту цього феномену.

Крім цього, теоретико-правове пізнання зазначених питань є якісною передумовою трансформації наявних досліджень у практичну площину, особливо враховуючи той аргумент, що подолання деформації професійної правосвідомості судді є безумовним фактором підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади.

Актуальність розгляду правосвідомості судді в межах заявленої теми зумовлена теоретичною та практичною значимістю проблемних питань, пов'язаних із пошуком шляхів підвищення ефективності правозастосовної діяльності, у т. ч. питань розробки дієвих механізмів щодо попередження деформації професійної правосвідомості у судді як одного з показових суб'єктів правозастосування.

Питання професійної правосвідомості судді неодноразово ставали предметом наукового аналізу багатьох дослідників, які представляють різні галузі права. Означене явище розглядалося з різних позицій такими зарубіжними та вітчизняними авторами, як С. Алексєєв, І. Воронова, О. Ганзенко, Л. Герасін, В. Головченко, Ю. Грошев, С. Гусарєв, В. Дудченко, Д. Єрмоленко, Ю. Калиновський, Е. Клімов, М. Козюбра, А. Колодій, В. Коцкулич, Л. Макаренко, С. Максимов, О. Менюк, І. Митрофанов, В. Мухін, Л. Наливайко, Н. Оніщенко, І. Осика, М. Панов, І. Панчук, І. Поляков, О. Петришин, П. Рабінювич, О. Свіда, О. Тодика, Ю. Тодика, М. Требін, С. Хопта, М. Цвік, М. Цимбалюк, Ю. Шемшученко та ін.

Мета статті – виявити й охарактеризувати сучасні напрями подолання деформації професійної правосвідомості судді як засобу забезпечення ефективності судового правозастосування.

При дослідженні такого явища, як деформація професійної правосвідомості судді, визначенні шляхів її подолання для підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади слід виходити з того, що у процесі становлення та відтворення професійної правосвідомості визначальну роль відіграє суб'єктивний чинник. Як справедливо зазначає О. Свіда, сила та незалежність судової системи, а також висока якість та ефективність правосуддя значною мірою залежать від індивідуальності судді, його світогляду,

почуття справедливості, юридичної підготовки, професіоналізму й етичних якостей [1]. Однак важливо розуміти, що формування суб'єктивного ставлення до виконання суддею своїх професійних зобов'язань залежить і від зовнішніх факторів, і такий взаємозв'язок також має бути врахований у дослідженнях означеної проблеми. Складна суспільно-політична ситуація, що склалася сьогодні в Україні, сприяє викривленню професійної свідомості суддів. Започаткована судова реформа відбувається на тлі збільшення кількості внутрішніх і зовнішніх загроз для розвитку українського суспільства, держави й особистості. За цих умов виникає необхідність у пошуку більш дієвих комплексних засобів для подолання деформації професійної правосвідомості суддів з урахуванням зовнішніх умов проведення судової реформи.

Суб'єктивні чинники у механізмі формування професійної правосвідомості судді, їхній вплив на правозастосовну діяльність органів судової влади – ключові питання у визначенні шляхів подолання проблеми деформації професійної правосвідомості. Неправильна (помилкова) оцінка нормативних приписів, внаслідок чого виробляється спотворене внутрішнє ставлення до них, що втілюється у певних поведінкових реакціях і рішеннях, є наслідком збою системи суб'єктивного сприйняття судового процесу. Цікавою з цього приводу є позиція І. Полякова, який суб'єктивними причинами судових помилок відзначає інтелектуально-вольові вади суддів [2, с. 359]. Якщо більш детально звернутися до цього визначення, то, ймовірно, має йтися про незнання, нерозуміння або ігнорування суддями чинного міжнародного та національного законодавства, роз'яснень, які містяться в постановках і рішеннях Верховного Суду (Пленуму ВС); у недоліках професійної підготовки суддів; їх пряму чи опосередковану зацікавленість, симпатію та антипатію, політичні та релігійні погляди, недостатній культурний та освітній рівні; втрату почуття спра-

ведливості; прихильність до будь-яких місцевих традицій, поглядів тощо. Цілком очевидно, що перераховані чинники судових помилок є причиною можливого спотворення професійної правосвідомості суддів. Однак немає впевненості у тому, що через зазначені чинники суддя як суб'єкт правозастосування перестає сприймати й усвідомлювати сенс правових приписів, а також втрачає здатність правильно їх застосовувати. У цьому разі професійна правосвідомість сформована, але спотворюється під впливом суб'єктивних і об'єктивних факторів, які впливають на прийняття рішення.

Суттєвим у механізмі формування професійної правосвідомості судді є визначення шляхів подолання її деформації як умова підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади. Йдеться про вплив на зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на зміну професійної правосвідомості. Оперативний вплив на прояви деформації професійної правосвідомості суддів, зумовленої дією зовнішніх і внутрішніх факторів, необхідний для підвищення рівня правозастосовної діяльності. Немає сумніву, що ефективність правозастосовної діяльності як різновиду юридичної діяльності зумовлена сформованістю позитивної професійної правосвідомості суб'єктів. Деформованість професійної правосвідомості судді (відсутність знань і навичок, стереотипне мислення, нігілістичне ставлення до права, недостатній рівень культури, професійне вигорання) є головною причиною протиправної або помилкової правозастосовної діяльності, появи перманентних юридичних конфліктів, створення негативного іміджу всієї судової гілки влади.

Наявність і відтворення професійної правосвідомості суддів породжує позитивну правозастосовну діяльність, яка містить дії (операції, послідовність дій, бездіяльність), що оцінюються суспільством як правильні, спрямовані на досягнення соціально корисного резуль-

тату для особистості. Якщо професійна правосвідомість суддів має ознаки деформації, діяльність із застосування права трансформується у протиправну, тобто правозастосування не дає необхідного ефекту за об'єктивними причинами, коли зовнішні фактори формують такий стан, або суб'єктивними причинами, коли суб'єкти спочатку мають особистий інтерес, діють за наміром або з необережності. Правомірна, безпомилкова правозастосовна діяльність судді характеризується підвищеною соціальною значимістю, використанням правових засобів в інтересах суспільства й особистості для вирішення юридичної ситуації. Головним фактором помилкової правозастосовної діяльності є деформація раціонально-ідеологічних компонентів професійної правосвідомості, що має вираз у нестачі у судді знань у сфері права, правил використання строгих процедурних форм, небажання або нездатності розуміти значення правових актів, спеціальних термінів. Із цього випливає, що одним із дієвих шляхів подолання деформації професійної правосвідомості суддів як умови підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади є якісне навчання суддів, підвищення їхньої кваліфікації у спеціальних закладах освіти.

У професійній правосвідомості судді домінують раціональні компоненти, засновані на спеціалізованих знаннях про правові норми та принципи, уявлення про механізм правового регулювання загалом. Всі ці знання судді отримують на початковому етапі формування правосвідомості – навчання у закладах освіти. Зазвичай на початковій стадії формування професійної правосвідомості майбутній суддя отримує ідеальні знання про право та механізми його застосування. Після навчання кожен із них має уявлення про принципи законності, гласності, рівності всіх перед законом та інші максими, важливі для правозастосування. Однак у процесі роботи судді як суб'єкти професійної правосвідомості

можуть отримувати неправові знання: про відсутність механізмів реалізації окремих норм права, реальну можливість ігнорування деяких обов'язків, варіанти уникнення відповідальності. Наявність неправових знань, каналів їх проникнення в роботу суддів свідчить про вади самої системи підготовки суддівських кадрів, деформованість раціональних (пізнавальних) компонентів професійної правосвідомості тих, хто здійснює навчання, та відбір на посаду судді. Все це може за певних умов бути причиною протиправної або помилкової правозастосовної діяльності судді, коли у нього виробляється негативна орієнтація у сфері права.

Правильне застосування отриманих знань є вагомим запобіжником появи та прояву ознак деформації професійної правосвідомості суддів у процесі правозастосовної діяльності органів судової влади. Наявність у правозастосовній діяльності судових помилок є наслідком спотворення професійної правосвідомості суддів. Однак суддя як суб'єкт правозастосування не перестає сприймати й усвідомлювати сенс правових приписів, не втрачає здатність правильно їх застосовувати, адже володіє достатніми знаннями для цього (що підтверджується кваліфікаційними іспитами для кандидатів на цю посаду). У цьому разі професійна правосвідомість сформована, але спотворюється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, які і впливають на прийняття рішення. Тож найбільш важливим завданням виявляється оперативне виправлення дефектів професійної правосвідомості судді, а для цього потрібні більш глибокі знання, зокрема про структуру професійної правосвідомості.

Розглядаючи питання подолання деформації професійної правосвідомості суддів у процесі правозастосовної діяльності органів судової влади, слід мати на увазі, що сутність правосвідомості не зводиться тільки до форми свідомості. На думку П. Зеленкова, воно включає в себе як знання, так і психологічну налаштованість, цін-

ності, установки, тобто все те, що і становить у своїй єдності складну систему «людина» [3, с. 223]. Враховуючи вагомість суб'єктивного фактору у правозастосовній діяльності, одним із дієвих кроків на шляху подолання деформації професійної правосвідомості суддів у процесі правозастосовної діяльності органів судової системи є розвиток психологічного елементу професійної правосвідомості судді, що виражається у визначенні психологічного стану судді (кандидата на цю посаду), а також якісної психологічної підтримки вже діючих суддів.

Досліджуючи питання впровадження психологічної підтримки у судову систему, О. Свіда пропонує реалізувати цей процес шляхом: а) комплексної психологічної оцінки осіб, які бажають стати суддями; б) виділення приміщень у будинках для спеціальних приміщень психологічного розвантаження [1]. Дійсно, в розвинених західних країнах успішна робота судової влади значною мірою залежить від ефективної системи психологічної підтримки.

Соціологічні елементи, котрі можуть спричинити деформацію професійної правосвідомості судді у процесі правозастосовної діяльності, можна віднести до елементів зовнішнього прояву. Вплив соціуму може спричинити і деформацію соціально-психологічних елементів професійної правосвідомості (відсутність високих моральних якостей, стереотипне мислення) судді, а це веде до формалізму, формування видимості здійснення юридичної діяльності. Правильно організована професійна правосвідомість судді виражається у почутті справедливості та законності, високих моральних принципах, а такі імперативи мають бути сприйняті усім українським суспільством.

Суспільна думка, правовий нігілізм, військово-політичний стан, у якому перебуває Україна, та інші об'єктивні чинники визначають стан психологічних елементів правосвідомості судді. Переважання емоційної сфери над раціональною здатне приводити до

необґрунтованих, помилкових рішень і висновків. Емоційні компоненти професійної правосвідомості проявляються у комунікативній діяльності судді, яка виражається у зборі необхідних доказів шляхом спілкування з учасниками судового процесу. Неприйнятно виправдовувати порушення норм права посиленнями на доцільність, у цьому якраз проявляється деформованість психологічних елементів професійної правової свідомості судді, яка спричиняє недоліки та порушення у правозастосовній діяльності.

Поліпшення соціальних умов в державі та суспільстві стане вагомим стратегічним чинником у подоланні деформації професійної правосвідомості суддів для підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади. Сприятливе зовнішнє середовище здатне виправляти викривлення психічної та емоційної системи сприйняття суб'єктом права загалом. Правова свідомість дає можливість судді оцінювати чужі та власні дії з якісної і змістовної сторін у моральних ціннісних категоріях, зіставляти аналізовані явища з еталоном, управляти поведінкою і комунікаціями. Однак, коли вимоги юридичних норм сприймаються виключно як зовнішні, сторонні і суддя ставиться до них байдуже, формально або наявний негативний емоційний відгук, виникає загроза вчинення правопорушень, ігнорування юридичних обов'язків. Тому деформація професійної правосвідомості судді є не тільки внутрішньою проблемою судової гілки влади.

Важливим у визначенні шляхів подолання деформації професійної правосвідомості судді як умови підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади є юридичний елемент професійної правосвідомості суддів, який формує їх правову позицію. Юридичний аспект правосвідомості суб'єкта правозастосовної діяльності включає в себе його правову позицію і виражається у поведінковій формі в судовому процесі.

Так, Р. Ромашов, розглядаючи етико-юридичні аспекти правових позицій суб'єктів правотворчості, зазначає, що ці позиції є «стійкою етико-юридичною конструкцією, яка характеризує суб'єктивне ставлення конкретної людини до права» [4, с. 434]. М. Власенко з цього приводу зазначає: «Правова позиція — це правові ідеї, засновані на правових мотивах юридичного рішення фактичної ситуації (не обов'язково тільки правозастосовної). Найважливішою ознакою правових позицій, їх стрижнем є структурованість змісту на основі об'єднуючої правової ідеї. В основі цієї тези така логіка: певні фактичні дані, які виявляють необхідність правового регулювання, пропонується відрегулювати відповідно до будь-яких принципів» [5, с. 79–80]. Правова позиція суддів у процесі правозастосовної діяльності органів судової влади формується внаслідок дії професійної правосвідомості, є частиною такого явища й ефективним засобом у подоланні деформації професійної правосвідомості цієї категорії службовців. Професійні якості суддів передбачають високий рівень майстерності та можливість гідно представляти свою правову позицію, але для такої здатності правову позицію треба вихувати, вміти втілювати її у словесних дискусіях і формулюваннях, не ховаючись за спеціальну термінологію.

Багато соціально-психологічних елементів правосвідомості складається на підсвідомому рівні і визначає поведінку судді в ситуації застосування права. Аналогічним чином підсвідомо такі компоненти здатні негативно трансформуватися незалежно від волі особи під впливом зовнішніх соціальних чинників. Важливим юридичним елементом професійної правосвідомості суддів, який здатен протистояти цьому, є правова інтуїція. Правова інтуїція характерна переважно для англосаксонського типу застосування права, коли вирішення конкретної ситуації залежить від якості самого суб'єкта правозастосування, насамперед це стосується суддів. Загалом, вплив певного типу правової

системи на механізм дії професійної правосвідомості судді у процесі застосування ним норм права є перспективним напрямом наукових досліджень. Спробу звернутися до цього питання здійснив О. Биков, досліджуючи правосвідомість як елемент правових систем на рівні монографічної праці [6]. На нашу думку, тенденція до поглинання національного правового системного деяких елементів англосаксонського типу правозастосування може позитивним чином вплинути на формування професійної правосвідомості судді, зокрема такого важливого елементу правосвідомості, як правова інтуїція.

Синтез психологічних, соціологічних і юридичних елементів професійної правосвідомості судді у процесі правозастосовної діяльності органів судової влади формує культуру правосуддя. Можна припустити, що саме наявність культури правосуддя виступає універсальним засобом подолання деформації професійної правосвідомості судді. Високий рівень правової культури представників судової системи є найважливішою характеристикою розвиненості судової гілки влади, неодмінною умовою якісної правозастосовної діяльності її представників. У вітчизняній теоретичній і практичній юриспруденції поки не склалося достатнього і єдиного розуміння феномену «культура правосуддя». Така ситуація здебільшого зумовлена складністю і змістовною різноманітністю цього правового явища, його занадто абстрактним уявленням суб'єктами правозастосування.

Для держави в особі законодавців, усіх тих, хто відповідає за реформу судочинства, важливо визнати дослідження культури правосуддя не тільки основоположним фактором гармонійного поєднання інтересів особистості, суспільства і держави, а й однією з найважливіших юридичних умов подолання деформації професійної правосвідомості судді у процесі правозастосовної діяльності органів судової влади. З огляду на ту обставину, що від рішень суддів залежить рівень забезпе-

чення прав громадян, а від злагодженої роботи судової системи – ефективність розвитку громадянського суспільства, слід приділяти серйозну увагу розробці та реалізації дієвих заходів, спрямованих на неупереджене компетентне виконання суддями своїх професійних обов'язків із застосування норм права. Психологічні, соціологічні та юридичні елементи професійної правосвідомості судді однаково важливі для належного функціонування судової системи, реалізації правозастосовної діяльності суддями, однак їх оптимальне поєднання надзвичайно важко досягається при побудові основ культури правосуддя.

Таким чином, дослідивши питання деформації професійної правосвідомості суддів, її вплив на правозастосовну діяльність органів судової влади, можна сформулювати такі висновки.

1. Професійна правосвідомість судді є невід'ємним критерієм ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади. Актуальність розгляду правосвідомості судді в рамках заявленої теми зумовлена теоретичною та практичною значимістю проблемних питань, пов'язаних із пошуком шляхів підвищення ефективності правозастосовної діяльності, в т. ч. питань розробки дієвих механізмів щодо попередження деформації професійної правосвідомості у судді як одного з показових суб'єктів правозастосування.

2. При визначенні напрямів подолання деформації професійної правосвідомості суддів як умови підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади слід уявляти масштаби сучасної правової кризи, ситуацію, що склалася у вітчизняному судочинстві, орієнтуватися на суспільно-політичний стан. Започатковані в Україні реформи у ключових сферах суспільного життя об'єктивно призводять до падіння правової та духовної культури, негативно позначаються на формуванні професійної правосвідомості, викликаючи її деформацію. Тому подолання деформації професійної правосвідомості суддів слід розглядати як

комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на зміну психологічних і юридичних установок судді як конкретної особистості, котра застосовує право, здійснює правосуддя.

3. Сучасні обставини становлення правової держави диктують необхідність підвищення індивідуальної правосвідомості суддів шляхом формування переконаності в цінності права. Особливий акцент при подоланні деформації професійної правосвідомості суддів як умови підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади слід робити на якісній підготовці майбутніх суддів у закладах освіти, психологічній підтримці вже діючих суддів і формуванні загальної культури правосуддя. Розвиток важливих для діяльності судової влади елементів і факторів, включаючи професійну правосвідомість, які суттєвим чином впливають на процес відправлення правосуддя та визначають характер правозастосовної діяльності органів судової влади, неможливий без урахування психологічних, соціологічних і юридичних елементів професійної правосвідомості судді. Надання високого статусу правовим цінностям шляхом правильного використання цих компонентів сприятиме не тільки підвищенню правової свідомості та правової культури суддів, а й формуванню громадянського суспільства, правової державності та забезпеченню національних інтересів країни загалом через якісну дію судової гілки влади.

У статті здійснено теоретико-правове дослідження причин і напрямів подолання деформації професійної правосвідомості судді. Наголошено, що подолання деформації професійної правосвідомості судді є безумовним фактором підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади. Складна суспільно-політична ситуація, що склалася сьогодні в Україні, сприяє викривленню професійної

свідомості суддів, а започаткована судова реформа відбувається на тлі збільшення кількості внутрішніх і зовнішніх загроз для розвитку українського суспільства, держави й особистості.

Акцентовано, що ключовими питаннями у визначенні шляхів подолання проблеми деформації професійної правосвідомості є суб'єктивні чинники у механізмі формування професійної правосвідомості судді, їхній вплив на правозастосовну діяльність органів судової влади.

Підкреслено, що особливий акцент у подоланні деформації професійної правосвідомості суддів як умови підвищення ефективності правозастосовної діяльності органів судової влади слід робити на якісній підготовці майбутніх суддів у закладах освіти, психологічній підтримці вже діючих суддів і формуванні загальної культури правосуддя. Розвиток важливих для діяльності судової влади елементів і факторів, включаючи професійну правосвідомість, які суттєвим чином впливають на процес відправлення правосуддя та визначають характер правозастосовної діяльності органів судової влади, неможливий без урахування психологічних, соціологічних і юридичних елементів професійної правосвідомості судді. Зазначено, що синтез психологічних, соціологічних і юридичних елементів професійної правосвідомості судді у процесі правозастосовної діяльності органів судової влади формує культуру правосуддя. Високий рівень правової культури представників судової системи є найважливішою характеристикою розвиненості судової гілки влади, неодмінною умовою якісної правозастосовної діяльності її представників.

Ключові слова: деформація професійної правосвідомості судді, ефективність правозастосовної діяльності, судова влада, судова реформа, правова позиція судді.

Kliuchkovych V. Overcoming professional deformation of legal consciousness of judges as a means of providing efficiency of law enforcement

The article provides a theoretical and legal study of the causes and directions of overcoming the professional deformation of legal consciousness of a judge. It is emphasized that overcoming the professional deformation of legal consciousness of a judge is an absolute factor in increasing the efficiency of law enforcement activities of the judicial authorities. The difficult socio-political situation in Ukraine today is contributing to the distortion of the professional consciousness of judges, and the judicial reform initiated against the background of increasing internal and external threats to the development of Ukrainian society, the state and the individual.

It is highlighted that the key issue in determining ways of overcoming the problem of professional deformation of legal consciousness is to pay attention to subjective factors in the mechanism of formation of legal consciousness of a judge, their influence on the law enforcement activities of the judicial authorities.

It is pointed out that special emphasis on overcoming the professional deformation of legal consciousness of judges as a condition for improving the efficiency of law enforcement activities of the judicial authorities should be placed on the qualitative preparation of future judges in educational institutions, psychological support for existing judges and formation of a common justice culture. The development of elements and factors important for judicial activity, including legal consciousness, which significantly affect the administration of justice and determine the nature of law enforcement activity of the judicial authorities, is impossible without taking into account the psychological, sociological and legal elements of the legal consciousness of

a judge. It is noted that the synthesis of psychological, sociological and legal elements of the legal consciousness of a judge in the process of enforcement activities of the judiciary forms the culture of justice. The high level of legal culture of the representatives of the judicial system is the most important characteristic of the development of the judicial branch of power, an indispensable condition for qualitative enforcement of its representatives.

Key words: professional deformation of legal consciousness of a judge, efficiency of law enforcement activity, judicial power, judicial reform, legal position of a judge.

Література

1. Svyda O. *Prevention of the professional deformation of judges problems*. Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів Укра-

їни. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/about/visnik-vishoi-kvalifikatsiynoi-komisii-suddiv-ukraini/prevention-of-the-professional-deformation-of-judges-problems/>.

2. *Правоприменение: теория и практика* / И.Н. Поляков и др. ; под ред. Ю.А. Тихомирова. Москва : Формула права, 2008. 432 с.

3. Зеленков П.Г. Роль правосознания личности в регулировании социального конфликта (социологический анализ). Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. 2007. № 3. С. 221–224.

4. Ромашов Р.А. Правовая позиция субъекта правотворчества: этические и технико-юридические особенности формирования и выражения. Юридическая техника. 2012. № 6. С. 432–434.

5. Власенко Н.А. Правовые позиции: понятие и виды. Журнал российского права. 2008. № 12. С. 77–86.

6. Быков А.Н. Роль правосознания в юридической практике : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2012. 183 с.